

rövid ideig tart az alpesi táj idegensége, mássága erőteljes irodalmi-kulturális-turisztikai gyarmatosításának köszönhetően. Ehhez lásd Gárdos Bálint: A FENSÉGES KERÜLÉSE AZ ANGOL ROMANTIKA ESSZÉISTÁINÁL. = EDMUND BURKE ESZTÉTIKÁJA ÉS AZ EURÓPAI FELVILÁGOSODÁS, 128–132.

17. A fenséges e korai alakulástörténetének összefoglalásához lásd Szécsényi Endre vonatkozó írásait: SZÉLJEGYZETEK A FENSÉGES IRODALMÁHOZ. *Jelenkor*, 1993/5. 439–445., valamint TÁRSIASSÁG ÉS TEKINTÉLY. ESZTÉTIKAI POLITIKA A 18. SZÁZADI ANGLIÁBAN. *Osiris*, 2002. 140–149.

18. Burke is különbséget tesz majd a retteges és materiális forrásai (nagyság, végtelenség, félhomály, különböző hangok, erő stb.) és a fenséges kiváltó oka (*efficient cause*) között, mely utóbbi nála nem más, mint az előbbiekre adott (és egymásra kölcsönösen ható) pszichikai és fiziológiai reakciók.

19. „Ahogyan a nagy falatok nagy toroknak, a fenséges tárgyak is fenséges lelkeknek valók” – írja például Gracián, noha az általa használt fenséges (*sublime*) természetesen még messze van a XVIII. századi esztétikai kategóriától. Baltasar Gracián: AZ ÉLETBÖLCSESSÉG KÉZIRÓNYVE. Ford. Gáspár Endre. Helikon, 1984. 48.

20. Radnóti Sándor több helyen is kiemeli Baillie radikalitását, mellyel leválasztja a fenségest a morálistól: lásd Radnóti Sándor: A TÁRSAS LÉT ÉS A FENSÉGES. = EDMUND BURKE ESZTÉTIKÁJA ÉS AZ EURÓPAI FELVILÁGOSODÁS, 38.

21. Henry Fielding: A NÉHAI NAGY JONATHAN WILD ÚR ÉLETTÖRTÉNETE. Ford. Julow Viktor. Magyar Hírlap–Maecenas Kiadó, 1993. 8.

22. Vö. Marlies K. Danzinger: HEROIC VILLAINS IN EIGHTEENTH-CENTURY CRITICISM. *Comparative Literature*, Vol. 11, No. 1 (Winter, 1959). 35–46.

John Baillie

ESSZÉ A FENSÉGESRŐL

Csuka Botond fordítása

I

Most pedig, Palemon, arról az írásmódról kell szólnunk, mely mind közül a legkiválóbb és legnagyobbmodorú, és mely a nemes, fennkölt és széles körű szellemet jellemzi. Mindebből könnyedén kitalálhattad, hogy a Fenségesre gondolok, és netán azt feleled, hogy a feladat igencsak nehéz. Ezt elismerem, különösképpen, ha meggondolom, hogy már van egy egyszerű szerzőnk e tárgyban, aki kiállta az idők próbáját, és aki, a legtöbbször szerint, ki is merítette a kérdést. – Mégis, van mit felhoznom elbizakodottságom védelmében, mert úgy vélem, annak tűnhet e vállalkozás, ha nem is a te szemedben, hanem azokéban, „*qui redit ad fastus, et virtutem astimat annis*”.¹

Mert bár jóllehet, Longinosz A FENSÉGRŐL címet adta értekezésének, bárki, aki a mű egészére tekint, észre fogja venni, hogy a szerző nem szorítkozik egyetlen, partikuláris írásmód pusztá magyarázatára. Bizonyos részek a figuratív, mások a patetikus² stílussal foglalkoznak, és megint mások azzal, melyet szerintem helyesen nevezhetünk fenségesnek. – Azonban a munka nagy része inkább az írás általában vett tökéletességére vonatkozik, mintsem annak egy adott válfajára vagy fajtájára.

Mínt hogy valamennyi írásmódnak megvan a maga sajátos karaktere, hasonlóképpen különböző alapelvekkel is kell bírniuk, így pedig kétségkívül az a megfelelőbb módszer,

ha egymástól különválasztva tárgyaljuk őket. Továbbá Longinosz teljességgel mellőzi annak vizsgálatát, hogy mi is valójában a fenség, mintha egy mindenki által tökéletesen ismert dologról lenne szó, és mindenekelőtt arra törekszük, hogy megadja azokat a szabályokat, melyekkel elérhető az emelkedett forma és modor. Azt, hogy a fenség csupán akkor mutatja meg magát, amikor hatást gyakorol ránk, készséggel elismerem. Azonban az már semmiképpen sem igaz, hogy e tárgyról általában pontos és világos ideákat alkotunk, és bár önmagában tökéletesen különbözik mind a patetikus, mind a figuratív modortól, mégis gyakorta összekeverik mindkettővel. A kritika valódi feladata ezért az, hogy meghatározza mindegyik írásmód határait, és hogy előírja helyes különbségeiket. Egyetlen olyan munka sem tarthat számot joggal elismerésünkre, mely nem áll valódi összhangban amaz írásmód törvényeivel vagy szabályaival, melyben azt eltervezték. De az adott modort lefelőbb meg kell határozni, csak azután állapíthatjuk meg a szabályait; ahhoz például, hogy tudjuk, miben különbözik a történetírás a regénytől vagy a romántól, illetve hogy meg tudjuk ítélni elkészítésének mikéntjét, már tudnunk kell, hogy mi a történetírás.

Ekképpen úgy tűnik, hogy a fenség szabályainak egészen természetes módon az azt illető vizsgálódásból kell következniük, hogy mi a fenség. S amennyiben Longinosz teljességgel mellőzi az ez irányú vizsgálódást, úgy van még hely a további elmélkedés számára. Minthogy azonban az írásban lévő fenség nem több, mint a természetben meglévő fenség leírása, akárha azt festené le a képzelőerőnek, amit maga a természet nyújt az érzéseknek, e helyütt a természeti tárgyak fenségét illető vizsgálódással kell kezdenem, és az ebből eredő belátásokat alkalmazom a későbbiekben az írásra.

Kevés az oly tompa ember, akit ne ragadna magával az, ami valóban fenség, akár már első pillantásra is. Egy grandiózus tárgyat látva minden emberre hatással van valami, ami mintha kiterjesztené és mérhetetlenül nagyra tágitaná önnön valóját. Ezért van az, hogy a lélek, mikor a mennyboltra tekint, felemelkedik: önmagát az óriási színterekhez és messze nyúló látványokhoz mérten kifeszíti, a nagyság iránti nemes rajongásában elhagyja a szűkös földet, nyílként repül planétáról planétára, és egész világokat fog össze egyetlen képben! Ily módon fenségesek nevezünk minden olyan dolgot, mely a kirobbanó nagysághoz emeli föl az elmét, és arra sarkallja, hogy anyaföldje fölött szárnyaljon. Ekként ébred föl az elmében az az elragadtatottság³ és büszkeség, melyet az valahányszor érez, mikor önnön nagyságára eszmél. Egyedül az a tárgy nevezhető tehát helyesen fenségeseknek, mely valamilyen mértékben az elmét önmaga ilyetén megnövelésére sarkallja, és mely magasztos fogalmat ad neki önnön képességeiről.

Ez az elragadtatott érzés ekképpen mindig helyes ítélethez fog minket vezetni; bárhol érezzük is ezt az emelkedett kedélyállapotot, biztosak lehetünk a fenség jelenlétében. Ám ha felismerjük is jelenlétét, legtöbbször megfélekedünk arról, mi is az, ami e dolgok nagyságát képezi, és aminek abbéli képességüket köszönhetik, hogy kitágítják az elmét. Gyakorta éppúgy adunk számot a fenségről, ahogyan az istenségről: megtölti és kitágítja lelkünket, mi azonban mégsem vagyunk képesek behatolni természetébe és meghatározni lényegét. De lett légyen is ez igaz számos esetben, egy alapos vizsgálódás legyőzheti e nehézséget. A különböző részecskék vizsgálata képessé tesz bennünket arra, hogy egyetemesen meghatározzuk minden természeti tárgy fenségét.

Tapasztalatból tudjuk, hogy semmi sem kelti fel ezt az elragadtatottságot úgy, mint az óriási látványok, a roppant széles látképek, a hegyek, a mennybolt és a mérhetetlen óceán – de mi az voltaképpen e tárgyakban, ami hatással van ránk? Mert nézhetünk

ugyan egy kis patakot, melynek oly sima a felszíne, sőt tisztább a vize, mint a Níluszé vagy a Dunáé, de ez mégsem ragad magával bennünket. Ám nézhetjük-e vajon e hatalmas folyókat vagy a náluk is hatalmasabb óceánt anélkül, hogy egyfajta emelkedett gyönyört ne éreznénk? Egy virágokkal borított völgy vagy egy domboldal üde zöldje elbájol ugyan, de ahhoz, hogy betöltse és a fenséges érzéseket emelje a lelket, a földnek, felfelé törve, olyanná kell válnia, mint az Alpok vagy a Pireneusok, egymás hátán tornyosuló hegyekké, egészen a mennyboltig magasodva. S ugyanígy, vajon nézhetjük-e a legkisebb csodálat nélkül az égbolt tisztaságát és kellemes azúrkékjét egy felhők közötti résen át? Csak amikor a fényár betör, és a roppant mennybolt minden oldalról szélesre tárul a szemünk előtt, csak ekkor tágul nagyra a lélek, és feszíti ki magát mérhetetlen távlatokig. Így hát vajon nem eme tárgyak roppant nagysága-e az, ami felemel bennünket, és kissé jobban az elmébe tekintvén vajon nem győződhetnénk-e meg arról, hogy kizárólag az óriási tárgyak képesek felkelteni az efféle elragadtatottságot?

A lélek természeténél fogva önmaga jelenlétét feltételezi mindabban a tárgyban, melyet észlel, és alantasabb vagy magasztosabb fogalmat alkot önnön kiválóságáról, attól függően, hogy eme kiterjedése milyen mértékben kényszerül korlátok közé. Az egyetemes jelenlét egyike az istenség fenséges attribútumainak; gondoljuk el, mennyivel nagyobb létezését képzelhet magának a lélek, amikor, a mennyboltot szemlélve, befogadja a planéták hatalmas égitesteit, és a világegyetem színe előtt áll, mennyivel inkább megközelíti ekkor az egyetemes jelenlét tökéletességeit, mint amikor egy szoba szűkös terébe szorítottatik? – A lélek eme kiterjedése nemes büszkeséget ébreszt benne, és ilyen alkalmakkor ezért nem meglepő (amint azt Longinosz megfigyelte),⁴ hogy jobb véleménnyel van önmagáról. De ami a lelket gyönyörködteti, nem más, mint önnön nagyságának tudata, amit csak ama tárgyak nagysága ébreszt benne, melyek foglalkoztatják – minthogy akármi legyen is a lélek lényege, egyedül az érzékek által felkeltett reflexiók révén ismeri meg önmagát, és szerez tudomást képességeiről. A hatalmas tárgyak hatalmas érzékeket okoznak, s a hatalmas érzékek az elme számára nagyobb ideát nyújtanak önnön képességeiről. A kis színterek azonban soha nincsenek efféle hatással (eltekintve a társítástól, melyet a későbbiekben vizsgálok): szépségük gyönyörködtethet ugyan, változatosságuk lehet ugyan kellemes, a lelket azonban sohasem töltik be.

II

Mindeddig, Palemon, egyfajta nyomozásban haladtunk előre. Először is megvizsgáltuk, hogy a nagy tárgyak, a természet fensége milyen elmeállapotot idéznek elő: ezt a léleknek abban az erőfeszítésében leltük föl, hogy kiterjessze önmagát, és ekképpen az elragadtatottságban, mely önnön nagyságának tudatából fakad. Eztán bevallottan egyedi példákon azt tanulmányoztuk, hogy mi az voltaképpen a tárgyakban, ami ezt az elmeállapotot okozza. Úgy találtuk, ez nem egyéb, mint nagyságuk, valamint, immár egyetemesebb formában, elménk természete maga.

Mégis, jóllehet bebizonyítottuk, hogy a fenségest a tárgy nagysága képezi, ahhoz, hogy a fenséges tökéletessé váljon, két dolog szükséges; egyrészt az egységesség egy bizonyos foka, másrészt az, hogy a tárgyak ne váljanak ismerőssé a képzelőerő számára a hosszú megszokás eredményeképpen.

Az egységesség szükségességéről éppúgy meggyőződhetünk értelmünk, mint tapasztalatunk révén; ugyanis egy egységes tárgy esetében elég a tárgy egy részét látni csupán,

hogy akár egyetlen pillantás is teljes és egész ideát nyújtson az egészről, s így lesz egyszerre a leghatalmasabb érzéklet is világosan közvetíthető. Ellenkező esetben, ahol ez az egységesség hiányzik, ott az elme arra kényszerül, hogy egyik tárgytól a másikig futkosson, így pedig soha nem jut teljes és egész látvány birtokába. Ily módon egyetlen óriási és nagy idea helyett ezernyi apró idea tömörül be az elmébe. Ebben az esetben a látvány nagysága teljességgel összetörik, következésképpen pedig megsemmisül a nemes büszkeség és a fenségesség érzés is – hiszen milyen másként kell, hogy magára tekintsen a lélek, mikor legnagyobb képességével tekint a legnagyobb tárgyra, mint mikor fájdalomtól telve egyik részlettől a másikig kényszerül sietni, hogy nagy nehezen szert tegyen egy képre, mely azonban még így is tökéletlen lesz! Ám ahogy az egységesség nagyban hozzájárul, hogy az elme nagy ideát alkotson magáról a tárgyról, éppúgy nagyon hízeleg az önnön nagyságának tudatából eredő büszkeségének, melyről már ejtettem szót. Amennyiben egy tárgy nem csupán hatalmas, de egységes is, úgy a képzelőerő nagyságának semmi sem szab határt, és az elme a végtelenbe fut, folyamatosan teremtve, akárha egy mintát követne. Ekként, mikor a szem belevész a roppant óceánba, a képzelet akadálytalanul veti bele magát a képbe, és mérhetetlen nagyságúvá terjeszti ki a látványt, amire nem lenne képes, ha helyenként elszórtan megszámlálhatatlan kis szigetekre törné meg az egységes vízfelszín, arra kényszerítve az elmét, hogy az eltérő részeknél időzzék. A különböző részekre fordított figyelem ugyanis minden esetben tönkreteszi a képzelőerő teremtőerejét. Mert legyen mégoly szép is az égboltozat, amikor kis ezüstszerű felhők fodrozzák, és az ég kékje mindenütt keresztűrtör, a látvány közel sem oly grandiózus, mint amikor semmit sem találni a hatalmas és egységes mennybolton, mi megálljt parancsolna a szemnek, vagy korlátozná a képzelőerőt. Itt talán, Palemon, ellenem veted az éjjeli mennyboltot, melyet számtalan csillag tesz változatossá, s melynél, megengedem, nincs fenségesebb látvány; ám úgy hiszem, éleselműséged, éppen csak kimondtad, nyomban el is oszlatja ezt az ellenvétést. E mozdatlan csillagokra mi mint számtalan napra tekintünk, egész rendszerek középpontjaira, és tudjuk, hogy a planéták, földünkhöz hasonlóan, roppant pályákon mozognak – milyen erőfeszítéssel kellhet így képzelőerőnknek, világok miriádjaiig feszítve önmagát, bemérnie a keringő planéták közötti mérhetetlen teret? Nem lesz helytelen ezen a ponton megjegyezni, hogy a fenséges beállítottságot általában egyfajta ünnepélyes komolyság kíséri. Mert bár a patetikus gyakorta hozzákapcsolódik, önmagában a fenséges mégis inkább megnyugtatja, mintsem felizgatja az elmét, mely, megtöltve egyetlen óriási, egyszerű és egységes ideával, maga is (ha használhatom e kifejezést) egyetlen egyszerű, nagy érzékletté válik.

Bár nem képezi a természeti tárgyak fenségét, a szokatlanság igencsak felerősíti annak elmére gyakorolt hatását: a hatalmas és grandiózus látványok felkeltette emelkedettség nagy része annak tulajdonítható, hogy az elme megnövekedett képességeit gyakorolja, s ebből fakadóan önmagáról kedvezőbben ítél. Ha azonban a megszokás ezt ismerőssé teszi, az elme nem csodálja többé önnön tökéletességét. Itt is, mint valamennyi más dologban, hiányzik a változatosság; ha csakugyan folyamatosan követnék egymást a jelenetek, valami talán megőrződhetne a csodálatból, sőt még a lélek önmagáról alkotott jó véleményéből is. Ám világunk túlon túl korlátozott a látványok efféle váltakozásához; egy óriási hegycsúcs, az óceán, egy szivárvány, a mennybolt és még néhány, hozzájuk hasonló dolog nyújtja csupán mindazt a változatosságot, amelyben élvezetünket lelhetjük. A mennybolt pompás nagyszerűsége ritkán hat ránk, lévén mindennapi tárgyaink közé tartozik, s a tengeren töltött két-három nap elsüllyesztené

mindazt az emelkedett gyönyört, melyet a roppant óceán nézésekor érzünk. Mégis, bizonyos alkalmakkor e tárgyak mindegyike képes felemelni az elmét, bármennyire legyen is az hozzájuk szokva, és ily körülmények között lát munkához a képzelőerő, hogy teremtképessége révén újjá változtassa a tárgyat. Ekképpen sarkallják például egy tiszta estén a mennybolton lévő csillagok a képzelőerőt új teremtésre, mely során a firmamentum egészét világok rendszereivé tágítja. Vagy nem igaz-e, hogy az elmét, ha felfigyel egy tárgy nagyságára, minden esetben elragadja a fenséges érzés; azonban ha a tárgyat a hosszú megszokás ismerőssé tette, álljon bár előtte, az elme számára nem tűnik fel nagysága – éppen úgy, ahogy maguk a királyok is megfélemlenek önnön méltóságukról, míg nem a hatalom felségjelei fel nem ébresztik bennük újra s vissza nem állítják pompájukat. A csodálatot, a fenségessel minden esetben együtt járó szenvedélyt a szokatlanság kelti föl bennünk, és fokozatosan hanyatlak, amint a tárgy egyre ismerősebbé válik.

Az arra tett kísérlet, hogy meghatározzuk a nagyság mibenlétét, mely a tárgyak fenségéhez elengedhetetlen, hiábavaló és terméketlen lenne. Nincs biztosíték arra, hogy egy tárgy, bár valóban grandiózus, egyformán hat minden elmére: némelyek természetüknél fogva nagyobb képet alkotnak a dolgokról, míg mások ugyanilyen természetességgel boncolják föl e nagy tárgyakat, s törpe szellemükkel kicsinnyé és utálatossá változtatják az igazán lenyűgöző dolgokat. Mert egyetlen tárgy sem oly nagy, hogy ne kísérné valamilyen jelentéktelen csekélység, melyre a sekély szellem mindig fogékony. A világegyetemnek megvannak a maga kagylóhéjai és pillangói, a gyermeteg szellemek buzgó foglalatosságai. Nem mintha a nagy elmék ne pihennének meg időnként, és ne lennének örömeiket kis csecsebecsekben; mi több, korántsem képesek minden alkalommal egyformán fogadni a fenséges benyomásokat, mert ha a lélek bágyadt és levert, még a leghatalmasabb tárgy sem tudja felemelni. Míg máskor, ha függén pezseg a vér, szaporán ver a szív, s fennkölt képet alkot magáról a lélek, akkor utóbbi mindent fenségessé tesz maga körül, vagy, pontosabban szólva, kiragadtatik az apró-cseprő dolgok közül, s grandiózus látványokba és a természet lenyűgöző nagyságába veti magát.

Mindebből egyértelművé lett, mennyire különbözőek a nagyság fokozatai, melyek képesek felkelteni ezt a szenvedélyt: először a Nílus, medrében hömpölyögve, majd duzzadó hullámaival túlradva partjain, s szélesen elnyújtózva az egész vidéken; de mindenekfelett a mérhetetlen óceán, melybe a szem, vagy a végtelen tér és a dolgok határtalan rendszere, melybe pedig a képzelőerő vész bele.

III

Ezek tehát az általános alapelvek, bár nem tudom, mennyi ellenvetést szegeznek majd ellenük. Mert nem találni-e vajon fenséget a festészetben, a zenében, az építészetben, de mindenekfelett az erényben? – Akadnak-e óriási tárgyak, vagy van-e valami mérhetetlen Prodikosz Herkulesében,⁵ kinek ítéletét és döntését egyetemesen nemesnek és fenségesnek szoktuk elismerni? – E helyütt veszi kezdetét, meg kell vallanunk, feladatunk nehéz része; ha azonban a már lefektetett alapelvek még a nekik látszólag ellentmondó dolgokra is alkalmazhatók, úgy ez nem kis megerősítés lesz helyességüket és igazságukat illetően. Ezért mérlegelnünk kell a szenvedélyek fenségét, valamint a tudományét és a művészetekét, mint például az építészetét, a zenéét és a festészetét, továbbá azokét a tárgyakét, melyek pusztán társításnak köszönhetik fenségüket.

A szenvedélyek fensége után kutatva nem célozom, hogy újból megvizsgáljam azt a kedélyállapotot, melyet a grandiózus és lenyűgöző tárgyak látásakor érzünk, ellenben azokat az indulatokat kívánom megvizsgálni, melyek, ha valaki másban megjelennek, mindig nagyszerűnek ítéltetnek, s az elme állapotának emelkedettségét idézik elő az őket szemlélő emberben. Mert a szenvedélyek fensége ugyanúgy kell, hogy az elmére hasson, és a kedélyállapot ugyanolyan elragadtatottságot kell, hogy okozza, mint a természeti tárgyak fensége. Ha az elmére tett hatásuk, a kedélyállapot elragadtatottsága másmilyen volna, helytelenül viselnék akkor ugyanazt a nevet, s aligha lehetnének e vizsgálódás tárgyai.

Jóllehet a megnevezések először önkényesek, azonban az azonos természetű dolgokat mindig azonos megjelölések alá kell besorolni, mert semmi sem okoz nagyobb zavart ismereteinkben annál, mint amikor egyazon névvel illetnek eltérő természetű dolgokat. A nyelv bővelkedik az efféle pontatlanságokban, s ebből fakad az a roppant nehézség, mely számos dolog helyes határainak megállapítása és meghatározása során mutatkozik. Mind ez idáig nem sikerült és nem is sikerülhet soha általánosan meghatározni azt a szépséget, melyet tízezernyi különböző tárgynak tulajdonítanak, lévén a meghatározás ama közös tulajdonságok kiválasztása, melyek mindig együtt járnak a tárgyakkal, és legbenső természetüket képezik, ekként pedig egy név vagy megjelölés alatti osztályra vagy hasonló dolgok egyfajta elrendezésére vonatkozik. A matematikusok akkor határoznak meg valamit körként, ha fellelik a tárgyban azt a közös tulajdonságot, mely jellemző az alakzatra, s melynek megléte esetén egyazon címke vagy megjelölés alá sorolják a tárgyakat, miközben figyelmen kívül hagyják az adott tárgy nagyságát vagy kicsiségét. Ám ha számos eltérő természetű dolog bír ugyanazzal a megnevezéssel, úgy egyetlen meghatározás sem lesz alkalmazható rájuk. Alkalmasint a szépség is meghatározható, ahogy erre van is példa, amennyiben alakzatokra és arányokra alkalmazzák, mert e helyütt egy osztályra vonatkozik. Ekképpen, amikor a szabályos alakzatokat szépeknek nevezzük, a szabálytalanokat pedig idomtalanoknak, úgy találjuk, hogy az egység a sokféleségben az a közös tulajdonság, mely az első esetben a szépséget képezi, míg az utóbbiban emez egységesség hiánya az, ami a rütségért vagy idomtalanosságért felel.

No de ne kalandozunk túl messzire. Egyaránt feladata a filozófusnak és a kritikuskak, hogy meggátolja a nevek összekeveredését, s hogy valamennyi dolgot helyes osztályba soroljon, ha találni ilyet. Így, amikor a fenségest tárgyalom, a dolgok egy bizonyos rendjét tárgyalom, mely dolgok hasonlóságot mutatnak vagy magukban, vagy hatásaikban, és melyek egyetlen címke alá rendeződnek, egy osztályt avagy fajtát alkotva. S alkalmazzák bár mégoly rendszerességgel egy dologra a fenséges megnevezést, ha annak magának vagy hatásának nincs köze ehhez az osztályhoz, abban az esetben helytelenül nevezik fenségesnek, és jelen vizsgálódásnak semmi dolga vele. Igencsak aprólékos voltam, Palemon, ebben a kérdésben, mert tudom, milyen gyakorta használják helytelenül a fenséges szót.

Csakis azok az indulatok vagy szenvedélyek nevezhetők tehát helyesen fenségesnek, melyek az őket szemlélő emberben elragadtatott és fenséges kedélyállapotot idéznek elő: ám az indulatok, melyeket csak az érez, kinek szívében vannak, sohasem válhatnak egy másik ember tudásának közvetlen tárgyává, mert ha önmagunkon kívüli szenvedélyeket szemlélünk, csupán mintegy másodkézből ismerhetjük meg őket. Ám minthogy egyetlen indulat sem létezhet helyes tárgya, azaz oka vagy motivációja nélkül, érvelésünknek az októl a hatás felé kell haladnia, s pusztán a tárgyat illető megfontolások

alapján kell megítélnie és meghatározni az adott szenvedélyt. Amiről az az ember, kinek ott él a szívében, közvetlenül és érzés alapján szerez tudomást, arról mások pusztán közvetetten és következtetés útján tudhatnak, s ezért a szenvedélyek fenségének tanulmányozásakor a helyes vizsgálódásnak egyedül e szenvedélyek tárgyaira kell irányulnia, lévén e tárgyak azok, melyek valójában hatással vannak arra, aki a szenvedélyeket szemléli. Ekképpen egy ember bátorságáról állhatatossága alapján ítélünk, melyet a veszélyekkel szemben tanúsít, jámborságáról őszinte csodálata alapján, mellyel a mindenható lénynek adózik, emberségéről pedig felebarátai iránti magaviselete alapján. Ő maga ellenben indulatait csupán akként ismerheti, ahogy azok önnön szívében élnek.

Na mármost, amennyiben az egyetemesen fenségesek elfogadott szenvedélyek tárgyai maguk hatalmasak és kiterjedtek, úgy a már lefektetett alapelvek ugyanúgy lesznek alkalmazhatók a szenvedélyek fenségére is, mint az élettelen tárgyakéra. És úgy fogjuk találni, hogy az elme fennköltége és az emelkedett beállítottság, melyet ezeknek az indulatoknak szemlélésekor érzünk, annak következtében ébred bennünk, hogy a képzelőerő közvetlenül vettetik bele óriási távlatokba és a cselekvés hatalmas mérvű megnyilatkozásaiba.

Az indulatok, melyek kivétel nélkül fenségesek, a következők: a hősiesség avagy a hódítás vágya, mely egy Nagy Sándorban vagy egy Caesarban munkál; a hazaszeretet vagy az emberiség iránt táplált szeretet általában, azaz az egyetemes jóakarát; a hírnév és a halhatatlanság utáni vágy, de nem kevesebb joggal sorolható a fenségesek indulatok közé a halál megvetése, a hatalom vagy a becsület.

A hősiesség avagy a törekvés a hódításra általában vagy hatalomvágyból, vagy a hírnév iránti szenvedélyből, vagy a kettőből egyszerre ébred. Ekképpen emez indulat tárgyai a hatalom és a hírnév, melyeket külön-külön is fontolóra kell vennünk.

A hatalom korántsem valamennyi fajtája képezi a hős törekvésének tárgyát, sem nem hordozza mindenfajta hatalom a fenségesek ideáját. Egy Caligula hatalma, ki arra utasítja seregeit, hogy kagylóhéjjal töltsék meg sisakjaikat, legyen mégoly korlátlan is, utálatos és megvetendő hatalom. Ám gondold csak el, hogyan tesz egy Nagy Sándor a földdel egyenlővé városokat, hogyan tizedeli meg teljes országok lakosságát, és hogy dülje fel az egész világot – miként ébred fel ekkor a fenségesek, essék bár maga az emberiség áldozatául nagyravágyásának! Ugyanez mondható el a hatalomról, amikor az az erőre vonatkozik; lévén még a legnagyobb erőben sincs semmi fenségesek vagy grandiózus, legyen az akár óriások vagy a terrae filii⁶ ereje is, ha nem használják másra, mint a legkeményebb adamant porrá zúzására vagy a legtömörebb arany széttörésére. De képzelj csak el őket csodálatos történeteik során, mikor hegyeket tépnek ki gyökereitől, vagy mikor Ossza hegyét az Olümposzra hajítják – ekkor fenségesek kíséri majd erejüket. A hatalomról alkotott ideánk olyan mértékben fenségesek tehát, amilyen kiterjedt a kérdéses hatalom hatóköre. Az úr szolgálai felett gyakorolt korlátlan hatalmában nem találni semmi nagyszerűt; ám ugyanez a jogosultság egy herceg esetében fenségesek. Ennek oka pedig nem más, mint hogy egy herceg uralkodása nagy tömegekre terjed ki, s nemzetek hajolnak meg parancsai előtt. Ezért van az, hogy csak a mindenhatóban lesz teljessé a fenségesek, aki egyetlen fejbiccentéssel képes darabjaira törni a világegyetem alapzatát, éppúgy, ahogy egyetlen szavával életre hívta azt.

Bár az írásban lévő fenségesekhez tartozik, ki kell térnem e helyütt Mózes egy passzusára: „*És Isten szólt: »Legyen világosság!« És lett világosság.*” E passzus fenségét annak az ideának köszönheti, melyet a mindenható hatalmáról ad nekünk. De milyen ez a hatalom? Mindenüvé szétterjedő, határtalan, mint önnön lényege – ezért válik az idea ily

elragadtatottá. *Legyen Föld! És lett Föld:* ez minden bizonnyal végtelenül alulmaradt volna az előbbivel szemben, mert itt a tárgy vagy a hatalom is végtelenül korlátozottabbnak mutatkozik. Mindebből, úgy gondolom, helyesen vonhatom le a következtetést, miszerint a hatalom fensége tárgyának nagyságából és mérhetetlenségéből ered.

Elég csupán röviden szólnom a hírnévről. Nem csak a jelenkori nemzedék által, de a különböző korok körforgásán át a legkésőbbi utókor által is felmagasztaltatni: ez reményeinknek és ideáinknak oly mérhetetlen távlatokig való kifeszítése, ami felkelti a szenvedély fenségét. Mert bár egyetlen kiváló ember elismerése többet nyom a latban, mint ezrek válogatás nélkül osztogatott tetszésének elnyerése, ám az egyetlen ember elismerése utáni vágyakozásban nyoma sincs a nagyságnak és a fenségnek, bármily erényes is. Így tehát ha valamennyi szenvedélyre igaz, hogy fenségüket tárgyuk nagysága képezi, úgy erre a szenvedélyre még inkább az. Bármilyen legyen is a hősiesség indítéka, a hatalom- vagy a dicsőségvágy vagy mindkettő, az indulat fensége az indulat tárgyának nagyságában áll.

Ami hazánk szeretetét illeti, vagy inkább az egyetemes jóakaratot, mely, akár a Nap, mindenhová szétterjed, ki alkothatna róla bármiféle ideát anélkül, hogy maga elé ne képzelné az óriási társadalmakat, a végtelen számú nemzeteket vagy az egész emberiséget, mely pólustól pólusig, a felkelő Naptól a lenyugvóig ér? És éppen ebben áll a jóakarot fensége, hogy kiterjeszti magát egészen az emberiség legtávolabbi pontjaira. Ám miképpen hanyatlana le a fenséges, ha a képzelőerő egyetlen szűkös tárgyra szegeződne ezen az óriási látképen belül, egy gyermekre, a szülők egyikére vagy egy asszonyra! S valóban, semmi elragadtatott nincs az egyes személyek iránti szeretetben, sőt még a valamennyiük iránt érzettben sem, ha azt különálló személyek összegeként gondoljuk el. Csak akkor ébred bennünk a fenséges érzése, ha együttesen szeretjük őket, óriási országokon átnyúló roppant testekként.

Egy szülő gyermeke iránti vonzalmában, legyen bár minden másnál hevesebb indulat, semmi nagyságot nem lelni, sőt, megkockáztatom, még a barátságban sem, hacsak nem kapcsolódik véletlenül valami olyanhoz, aminek révén valamennyi szenvedély fenségessé válhat.

Így amikor a barátság arra sarkallja a férfit, hogy feláldozzon rangot, vagyont és hatalmat, hogy semmibe vegye a világ minden hatalmasságát, és dacoljon a halállal, akkor válik csak igazán nagygyá. De nincs rá szükség, Palemon, hogy érveim újbóli elősorolásával terheljelek.

Egyedül tehát tárgya, nem pedig hevessége tesz egy szenvedélyt nagygyá és nemessé, s ekképpen a javak, a rangok, a hatalom és az uralom megvetése is joggal sorolható a nagy indulatok közé. Ám talán felmerül a kérdés, hogy hogyan lehet annak megvetésében is nagyság, melynek vágyát már előbb ekként ismertem el? Vagy ha igaz az, hogy a tárgyak megvetése is nagyságra vall, hogyan békítem ki ezt akkor korábbi kijelentéssel, melyet Longinosz is megerősít, miszerint a szellemesség előtt semmi sem nagy, sem a javak, sem a méltóságok, sem a rangok, sem az uralom.

IV

E helyütt, Palemon, meg kell jegyeznem, hogy a fenség és az erény, az elragadtatottság és a cselekedetek decoruma igencsak különbözik egymástól. A rangok, a méltóságok s az uralom önmagukban nem részesülnek az erényből, ám hogy a nagyságból viszont

igen, azt úgy hiszem, világosan megmutattam. Mármost erkölcsi értelemben minden bizonnyal igaz, hogy a fenti dolgok megvetése minden körülmények között nagyinak számít (melyen Longinosz bizonyára nem ért mást, mint illendőséget⁷ és erényességet), míg hasonló körülmények között ezeknek óhajtása soha nem az. Am ha a nagyság szót igaz s valódi értelmében értjük, nem tudom, miért ne lehetne óhajtásuk ugyanúgy, mint megvetésük valóban nagyszerű, lévén a tárgyak mindkét esetben ugyanazok, és minthogy a tárgy az, mely egy indulatot fenségessé tesz, mindkét esetben lennie kell fenségnek. Caesar hódítói és uralkodói szenvedélye semmivel sem kevésbé fenséges, mint a filozófus sztoikus közönye (már ha valaha volt vagy lesz ilyesmi), mellyel azt visszautasítja, hiába véljük utóbbit erényesebb és dicséretesebb indulatnak.

Ha az erény fenséges is időnként, akkor sem azonos vele, hanem társul hozzá, mely társulásból mindkettő újfajta vonzerőre tesz szert: az erény parancsolóbbá, a fenséges pedig megnyerőbbé válik. Amikor Herkules, visszautasítva a paloták felkínált fényűzését és az udvarok pompáját, az erényt választja, amikor beutazza a földet a becület nyomában, vagy amikor az egész világot kicsinek találja a cselekvésre, milyen fenséges csodálattal ígéz meg és ragad magával bennünket lelkének erényes nagysága! Fogadta volna bár el a tisztas visszavonulást, virágfüzéreket, díszes vacsorákat, dalt és táncot választva, mindazt, amivel a csábító istennő kecsegtette, hová lett volna akkor a fenséges? Miközben döntése még ekkor is megmaradt volna erényesnek.

Egy jellem szépségét és illendőségét az indulatok helyes rendje alkotja, melyben egyetlen vágy sem töri meg disszonanciájával és minden mástól elütve a szenvedélyek összhangzását. S ha az erény a legnagyobb boldogságunk keresése a társadalom java érdekében, ez az illendőség az erény maga: az egymással összhangban lévő indulatok tesznek bennünket a leginkább boldoggá és a leginkább üdvössé az emberfajra nézvést. Azt a szenvedélyt vagy kívánságot nevezhetjük erényesnek, melynek kielégítése nem okoz szükségképpen nyugtalanságot az indulatok között, sem pedig zűrzavart a társadalomban. Hangsúlyozom, hogy szükségképpen, mert a véletlen folytán még a legerényesebb indulat is rossz következményekkel járhat. Azonban nem így áll ez a fenséges szenvedélyek esetében – a hírnév, a rang vagy az uralom utáni vágy gyakorta a legnagyobb felforduláshoz vezet az indulatokban és a legnagyobb rosszhoz az emberiség szempontjából.

Ekképpen a fenséges szenvedélyek legtöbbször, ha erényes, csupán társítás és véletlen folytán az, s bár emelkedett lélek jelölője, nem mindig az erényesé. A hős, ki az emberiséget bántja, és feldúlja a földet pusztán hataloméért és hírnévéért, semmi más, csupán egy mérhetetlen szörnyeteg, és mint ilyet csak bámulni lehet; a hódítás enyhe módjával bearanyozhatja ugyan cselekedetei kegyetlenségét, ám soha nem változtathatja azokat tisztán jóvá. Mégis, oly nagy a fenséges ereje, hogy még ezek a férfiak is az emberiség többi része fölé tornyosulnak, és már-már vallásos hódolat tárgyává válnak, ha elgondoljuk, mint szállnak szembe veszélyekkel, hódítanak meg királyságokat, és hogy egészen a legtávolabbi nemzetekig terjesztik a nevüket kísérő rettegést, pedig egy másik megvilágításban nem tekinthetnénk rájuk másként, mint az emberi faj mészárosaira. Ám létezik a fenségesnek egy fajtája, mely mindig erényes, és melynél a szenvedély tárgyával az erény éppúgy növekszik, mint a fenséges. A szeretetre gondolok, először arra a fajtájára, melyet az iránt a különös közösség iránt érzünk, melynek tagjai vagyunk, másodsor arra, amit szülőföldünk iránt, aztán amit az emberiség iránt általában, és végül, amit az egyetemes szellem iránt táplálunk. Ha egyszer a lélek e nemes rajongásig emeltetik, s egy végtelenül nagy létezőt tesz meg szeretete tárgyának, mintegy beemelve azt indulataiba, akkor érzi a legnagyobb fenséget, mi lehetséges, s magát vala-

mi végtelenül nagyként látja. Az ilyen elme számára pedig, aki ekképpen egyesült az istenséggel, igazán kicsiny és utálatos tárgyaknak tűnnek a rangok, a méltóság vagy az uralom.

A halálmegvetés nem mindig erényes, és nem is mindig fenséges. Sem erényes, sem nagy lélekről nem árulkodik, mikor egy hitvány alak, italtól kaptatosan, a bitófa előtt szembe mer nézni a halállal. Nem így egy Cato, ki, nem cserélve el a jellem valódi méltóságát mindazokért a hamis kitüntetésekért, melyekkel a neki hízogó Caesar elhalmozza, hűvös megfontoltsággal azt választja, hogy szabadon, hazájával együtt pusztul el, s nem tengeti életét a hitvány engedelmesség és az utálatos hízogás rabszolgaságában, mely cselekedetében a római lélek pompás nagyszerűsége és erényessége mutatkozik meg. Ily körülmények között a halál megvetése egyszerre dicséretes és fenséges, míg az attól való félelem utálatos és megvetésre méltó. Cato, mikor feladta életét, halhatatlanságot és örökkön tartó szabadságot látott maga előtt, a mindenható fenséges élvezetét, míg a szónok, ki pusztán a megélhetést kereste utálatosan hízelegve egy zsarnoknak, nem remélhetett mást, mint a nyomorúságos szolgaságban töltött évek összezsugorodott terét; mégis, a szónok esetében ez talán könnyebben megbocsátható, mint a hazafi esetében volna. Mert az erény általában vett szépsége mellett létezik az illendőség decoruma is, mely a jellemhez tartozik. Egy Atticus könnyed modora sok mindent megengedhet, ami idomtalan lenne egy Cato hajlíthatatlan erényének. A jóindulatú Atticus jellemének támasza emberségessége, nem pedig méltósága volt, s éppen a nyersség és a kegyetlenség tette volna torzzá és idomtalaná a jellemét, nem pedig a szolgálatkészség és az engedelmesség. Ám a merev római számára a zsarnokság alatt csöndben eltöltött élet oly hasadást okozott volna jellemében, erkölceinek oly mértékű leromlását, hogy ezerszer is meghalt volna, csak hogy ne kelljen azt megérnie. – Mert bármily kellemes látványt nyújtson is a könnyen hajló búza hullámozása a szellő hatására, látni a hajlíthatatlan tölgyet meghajolni a szél minden egyes rohamára a természet ellen való.

Azt hiszem, Palemon, fontolóra vettem a legtöbb, ha nem az összes fenséges szenvedélyt, s megmutattam, hogy az indulatok fenségét a tárgy nagysága alkotja. Ezt akkor is igaznak fogjuk találni, ha a szenvedélyeket érzékeink tárgyává tesszük. Az allegória már emberi alakba öltöztette legtöbbjüket, s próbálnánk csak megrajzolni, a régi mesék módjára, a fenséges indulatokat vagy azok tárgyait őket jelképező arcképekben, mily óriásként tűnne fel akkor a hősiesség! A szabadság, az istenséghez hasonlatosan, talán túlságosan hatalmas létező, hogy forma szabjon neki határt, azonban a hírnevet már ábrázolták számunkra mérhetetlen nagyságú létezőként: „*ingrediturque solo, et caput inter nubila condit*”.⁸ A hatalom sem érdemel ennél csekélyebb méreteket az ábrázolásban, ám akkor mily gyengéden borulna a világra a jóakarát, oly szélesre tárva puha szárnyait, akár a menny boltozata! Röviden, ha igazságosak kívánunk lenni ezekhez a szenvedélyekhez, mindazzal a pompás nagyszerűséggel és magasztossággal kell őket megfestenünk, amivel Homérosz festette meg a maga Neptunusát, kinek roppant léptei alatt erdősegek és hegységek remegtek meg.

Mielőtt összegezném e tárgyat, meg kell jegyezni, hogy az emberi elme valamenyny szenvedélye fennállhat valamennyi másikkal egyszerre, ekképpen pedig gyakorta előfordul, hogy a fenséges indulatok igencsak különböző természetű indulatokkal keverednek össze. A viharokról szóló leírásokba (mint korábban már megjegyeztem) állandóan belép a rémület valamilyen foka, és e rémület olyannyira fölerősödhet (mikor is valaki valóban egy viharba keveredik), hogy teljesen elpusztítja a fenségest. Ez tehát

azt jelenti, hogy egy tárgy, mely önmagában ugyan grandiózus, társítás folytán elveszítheti legtöbb, ha nem az összes hatását. Mégis különösnek tűnik nekem, Palemon, hogy egy olyan egyszerű és egységes valami, mint az elme, egyszerre legyen képes érezni örömet és bánatot, gyönyört és fájdalmat, egyszerűval, hogy ellentmondások alapjául szolgálhat. Igaz lehet-e, hogy az elme gyönyört és fájdalmat is érezhet egyazon pillanatban? Vagy inkább úgy áll a dolog, hogy ezek oly végtelenül gyors egymásutánban követik egymást, hogy csupán úgy tűnik, mintha egyszerűek volnának, ahogy egy gyorsan forgó égő gömb is egyetlen, megszakítatlan tűzkörnek látszik? Ám bármily módon észleljen is az elme, a köznapi megfigyelés számára bizonyosnak tűnik, hogy a legkülönbözőbb szenvedélyek és érzéletek kerítik hatalmukba egyazon időben. Egy tű szúrása fájdalmat okoz, miközben a szájpadlatot a legízletesebb étel, a szaglást pedig a legkitűnőbb parfüm gyönyörködteti. A fenséges kitágítja és felemeli, míg a félelem elszorítja és összehúzza a lelket, ám mindkettőt érezzük a nagy és az irtóztos láttán. Nem tudunk elképzelni egy istenséget villámok fegyverzetében anélkül, hogy fenséges rettegés ne ragadna el bennünket. Ám ha a boldogság végtelen forrásaként, a javak jóságos adományozójaként gondolunk rá, úgy nem rémületes, de örömteli fenségest érzünk. E társítások a fenséges különböző fajtáit hívják elő bennünk, melyekben azonban a fenséges marad az uralkodó. Hasonlóképpen, e társítások révén nagyobb szépségben is osztozhat a fenséges. – A mennybolt, ha kellemesen kék, örömtelibb fenséges látványt nyújt, mint ha borongós és homályos színű volna. Azonban ezek az összekapcsolódások gyakorta nem csupán a kifejezések, de az ideák összekeveredését is előidézik, amint érzéleteink különválasztása sem minden esetben könnyű. A grandiózus oly mértékben összemosódhat a patetikussal és a felhevülttel a csataleírások alkalmával, hogy igencsak nehéz elkülöníteni őket, és következésképpen az általuk kiváltott összetett érzéklet is csak nehezen bontható elemeire. Ez azt jelenti, hogy a patetikust gyakorta összetévesztik a fenséggel, ám fontolja csak meg valaki a kettő eltérő természetét, s minden alkalommal könnyedén különbségeket tesz majd közöttük.

A fenséges, egyszerű és keveredés nélküli állapotában, egyetlen hatalmas és egységes ideával tölti meg az elmét, ünnepélyes komolyságot váltva ki benne, ami azt jelenti, hogy a lélek maga válik, mondhatni, egyetlen egyszerű, grandiózus érzékletté. Ekképpen a fenséges nem űz bennünket egyik tárgytól a másikig, inkább megnyugtat, mintsem izgat, míg a patetikus lényegét éppen a szenvedélyek felizgatása adja, melyet akképpen ér el, hogy gondolataink közé ezernyi más tárgyat zsúfol, és hogy az elmét változatos jelenetekhez űzi tovább.

V

Mielőtt továbbhaladnánk a művészetekben és a tudományokban lévő fenséges tanulmányozásához, talán nem teljességgel haszontalan megjegyezni, hogy a tárgyak általában két forrásból szereznek örömet: vagy mert természetüknél fogva képesek gyönyörködtetni részeik egy bizonyos harmóniája és elrendezése folytán, vagy mert régóta társulnak valóban kellemes tárgyakhoz, s ekképpen idővel maguk is azzá válnak, bár kezdetben nincs bennük semmi örömteli. Talán nem a legrosszabb példa a társítás e fajtájára az a szeretet, mellyel a szerelmes gondol kedvesének még tökéletlenségeire is: a gyöngéd szerelmes szemében a nő kancsalsága, selypegése vagy bármi egyéb apró fogyatéksága azon nyomban szépséggé istenül, s jobban imádjá ezeket, mint azt, mi valóban szép és bájos.

Láthatjuk tehát mindebben az összekapcsolás erejének nagyságát. Ám nem csupán a gyöngéd szerelmes hóbortos képzeletében zajlik le mindez, hanem még a legkomorabb filozófusok is gyönyöreik jelentékeny hányadát köszönhetik az efféle szépséglapásnak, mely során az egyik tárgy szépségével egy másikat díszítenek és ékesítenek fel. Mindennapi tapasztalatunkból ugyanis tudjuk, hogy miután egyes tárgyak bizonyos gyönyöröket keltettek fel elménkben, később, az efféle társítás során ugyanezek a gyönyörök ébrednek bennünk, bár az őket eredetileg kiváltó tárgyak maguk csak képzeletünk falára festve vannak jelen. E forrásból fakad a metaforában lelt szépség és öröm. Ki idézte már maga elé kedvese arcának rózsapírját anélkül, hogy ne érzett volna valamit ama kellemes érzékletből, melyet maga a rózsa színe, sőt illata nyújt?

Ám visszatérve jelenlegi célunkhoz, megfigyelhetjük, hogy azok a tárgyak, melyek maguk nem nagyok és mérhetetlenek, ha efféle tárgyakkal hosszú ideig kapcsolatban állnak, gyakorta keltik az elme elragadtatottságát. Részben ennek lehetünk tanúi az építészetben. Egy szép épület, homlokzata révén, több fennköltséget fog nyújtani a lélek számára, mint egy másik épület, legyen bár az nála sokkalta kiterjedtebb. Ám valójában egyetlen épület mérete sem éri el a nagyságnak azt a fokát, mely a fenségest képezi. Hogyan ébreszthetik akkor mégis e szenvedélyt? Az egyik ok bizonyosan az, hogy az efféle épületeket mindig nagy gazdagság, hatalom és pompa övezte, és az elme nem reflektál ugyan e kapcsolatra, azonban, a fentebb kifejtettek értelmében, az efféle dolgok által kiváltott szenvedélyek az őket eredetileg kiváltó dolgoknak az ideái nélkül is létrejöhetnek az elmében. A díszítmények minden fajtája híján lévő, tökéletesen dísztelen épületek hiába volnának óriásiak, amint azt Edinburghban látni, egyáltalán nem emelnék föl a lelket, mert az ilyen épületekben nem találjuk a szükséges kapcsolatot a hatalommal és pompával. Az oszlopokkal emellett minden esetben összekapcsolódik az erő és a teherbírás képzete, s ezek együttesen nagyon is nyújthatnak fenséget az elme számára. Mindazonáltal hajlamos vagyok azt gondolni, hogy időnként nagyobb fenséget képzelünk bele a dolgokba, mint amennyi valójában bennük van. Egy remek épületben például a részek megfelelő aránya és ezernyi más körülmény, mely a szerkezet szépségét alkotja, kifinomult örömet nyújt, mely azonban nagyban eltér a már említett elragadtatott kedélyállapottól. Ám nem növelheti-e vajon két vagy három különböző fajta, az elmében egyszerre létező gyönyör egymás erejét, mintegy egymáson visszaverődve, amint a gyémántok, művészien megmunkálva, egymás sugarait kölcsönösen visszaverik, megsokszorozott ragyogással kápráztatván el a szemet? Mi egyéb alkalmasint a költészet, mint néhány kellemes kép egymás mellé hajigálásának művészete, melynek révén e képek mindegyike nagyobb örömet nyújt, mint arra önmagukban képesek volnának? Valami hasonlót mondhatnánk a részek változatosságáról, melyben az egység azonban megőrződik annyira, hogy a képzelőerő ne zavarodjon össze. Ha az ideák nagy tömege világosan közvetíthető az elme egy kis szegletébe, úgy felébred benne valami a fenséges büszkeségéből, hiszen ha képes magába fogadni ekkora változatosságot, és helyet adni akár sokkalta többnek is, úgy kell, hogy érezzen valami elragadtatottságot. Az, hogy az egységesség hozzájárul az elme effajta beállítottságához, világossá válik abból, ha megfigyeljük azokat az épületeket, melyeken hemzsegnek az apró és jelentéktelen díszítmények, melyeken minden miniatűrává törik. Az ilyen épületek akkor sem közvetítenek nagy ideákat, ha kiterjedésük roppant óriási.

A festészet fensége legfőképpen a szenvedélyek fenségének nemes ábrázolásában áll, amint azt például a Herkulesről készült táblaképeken láthatjuk. S mily nagysága mutatkozik az elmének Herkulesben! Nézd, az erény a cselekvés mily óriási jeleneteit

tárja elé, hogy azokat válassza! A gyönyör tunyasága nem kínál ily roppant látványokat hatalmas lelkének, melynek az egész világ sem volt kellőképp tágas színtér. A tájképfestészet hasonlóképpen részesülhet a fenségéből, például hegyeket stb. ábrázolva, ami jól mutatja, hogy megfelelő összekapcsolás által mily kis tárgyak is képesek felkelteni bennünk e szenvedélyt: egy yardnyi vászon tere, mindössze a hegycsúcs alakjának és színének ábrázolásával, csaknem olyan nagy ideával tölti meg az elmét, mint a hegycsúcs maga.

Oly keveset tudok a zenéről, hogy nem próbálkozom fenségének meghatározásával. Mindössze ennyit tudok: valamennyi ünnepélyes hangzat, melyekben a hangok hosszúra nyúlnak, sokkal inkább elragadja elmém, mint bármelyik másik fajta, valamint, hogy a fúvós hangszerek, mint az oboa, a harsona és az orgona, képesek leginkább bennem emelkedettséget ébresztetni. Mert amint Pope írja:

*„In more lengthen'd Notes and slow,
Deep, majestic, solemn Organs blow.”⁹*

A hirtelen, éles hangzatokban a rezgések rövidek és gyorsak, míg ennek ellenkezője igaz az ünnepélyes hangzatokra. S nem olyanok-e a hosszú hangok a fül számára, mint a kiterjedt látványok a szemnek? E helyütt ismét szerepet játszhat az összekapcsolás; a dudán felcsapó legfantasztikusabb dzsigg jobban felemeli a felföldi embert, mint a legünnepélyesebb zene, mert ezt szokták meg, még háborús ütközeteikben is.

Bármilyen külső megjelenést öltön is magára az elme fensége, e megjelenés a lélek ilyen beállítottságához hasonlatos nevet kap, úgymint fennkölt, magasztos stb., és bármi közvetítse is számunkra a másik emberben lévő efféle beállítottság képzetét, bennünk is hasonló szenvedélyeket fog ébresztteni. Példának okáért egy komoly és nyugodt gesztust, különösen hercegek esetében, magasztosnak és nemesnek nevezünk, és ez még magának a nézőnek is juttat némi fennköltiséget, mert, mint fentebb utaltam rá, az elme valódi fensége komoly és nyugodt, és csakis komoly és nyugodt gesztusokban juthat kifejezésre. Szökdécselne egy herceg rövid és gyors mozdulatokkal, az igen sokat elvenne annak képzetéből, hogy nagy és emelkedett lélek birtokosa. S valami ilyesmi állhat fenn a zene esetében is, ugyanis a nyugodt elmével összeegyeztethetetlen, hogy végigszaladjon egy dzsigg pattogó hangjain és rövidke díszítésein. Bár azt hiszem, a zenében a patetikust minduntalan fenségesnek hiszik, és nemcsak a zenében, hanem másutt is. Persze nem mindig könnyű elkülöníteni érzékleteinket: a grandiózus oly mértékben összemósódhat a patetikussal és az elragadtattal (például csataleírásokban), hogy igencsak nehéz elkülöníteni őket, és következképpen az általuk kiváltott összetett érzéklet is csak nehezen bontható elemeire. Ebből pedig nem csupán a kifejezések, de az ideák összekeveredése is következik. Egy nagy viharhoz, mikor a feldagadó hullámok hegyekben emelkednek az egekig, és a fekete felhők a mennybolt valamennyi szegletében egyre kövérednek, mindig hozzákapszódik a veszély érzete, mely felkorbácsolja a szenvedélyeket; az összetett érzékletet ilyenkor általában a fenségessel azonosítják, ám mindabból, amit már elmondtam, világos, hogy azt csupán a tárgyak roppant nagysága hozhatja létre, és semmiképpen sem a szenvedélyek izgatottsága, melynek oka, ha pontosan meggondoljuk, inkább a félelem, mintsem a fenség. A fenséges, ugyanígy, a szenvedélyek mindegyikével összekapcsolódhat, és, pongyolán fogalmazva, a különböző összekapcsolódásokból a fenséges különböző fajtái jönnek létre. A tárgyakban lévő különféle összemósódások alkalmasint nagyban megnövelhe-

tik a kiváltott gyönyört. Ez az oka például, hogy a mennybolt finom kékje miatt a fenséges nagyobb örömet nyújt.

Ha lenne időm, szólnék valamit a tudományokban lévő fenségesről. Ám csak annyit tudok megjegyezni, hogy a fenségest a matematikában az egyetemes tételek alkotják, valamint a végtelen görbék tulajdonságai közötti nagy hasonlóság. A tudományok tanulmányozása során az igazán nagy elme jegye, hogy nem időzik el a jelentéktelen dolgoknál, hanem azok egyetemes relációit veszi fontolóra: a száraznak tűnő tanulmányok így módon elragadtatták és kellemessé lesznek.

Zárásképpen egyetlen megjegyzést kell még tennem, mégpedig azt, hogy a fenséges egyedüli bejárata a szem és a fül. Az ízelelés, a szaglás és a tapintás nem közvetít semmit, mi nagy és elragadtattott, és ez további bizonyítékul szolgálhat arra nézvést, hogy egyedül az óriási tárgyak képezik a fenségest.

A fordító jegyzetei

1. Horatius: EPISTULÁK, II. könyv, I. [Caesarhoz], 48. sor. (Bede Anna fordításában: „*ki erényt mér röpke idővel*”).

2. Samuel Holt Monk megjegyzi, hogy a XVIII. században a „*pathetic*” terminus meglehetősen széles jelentéstartománnyal bírt. Idézi Ephraim Chambers 1727-es CYCLOPEDIA-ját, amely szerint a patetikus „*olyan valami, ami a szenvedélyekhez kötődik; különösen olyasmi, ami képes felébreszteni vagy felizgatni azokat*”. Vö. Samuel H. Monk: THE SUBLIME. A STUDY OF CRITICAL THEORIES IN XVIII-CENTURY ENGLAND. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1960. 11. jegyzet, 13. – Baillie esszéjében is ebben az értelemben (megindító, heves szenvedélyeket felkorbácsoló stílus/minőség) szerepel.

3. Samuel Johnson először 1755-ben kiadott, A DICTIONARY FOR THE ENGLISH LANGUAGE című munkájában a következő definíciót találjuk az „*exultation*” kifejezésre: „*Boldogság; diadalézés; elragadtattott öröm*.” Úgy hiszem, Baillie-nél is ebben az értelemben (egyfajta öntudatos, büszkeséggézzettel átítatott ujjongásként) szerepel a kifejezés, így semmiképpen sem adják vissza az egzaltáltság, a felajzottság vagy az izgatottság kifejezések – a fenséges inkább elrendezi a szenvedélyeket (ünnepélyes komolyságot [*solemn sedateness*] váltva ki az elmében), mintsem felizgatja, írja később Baillie.

4. Baillie minden bizonnyal e híres longinoszi helyre utal: „*Az igazi fenségtől ugyanis természet-*

szerűleg fölemelkedik a lelkiünk, és bizonyos büszke lendületet nyerve, örömmámmorral meg önérzettel telik el, mintha maga alkotta volna azt, amit csupán halott.” Pseudo-Longinos: A FENSÉGRŐL. Ford. Nagy Ferenc. Akadémiai Kiadó, 1965. 25.

5. Keószí Prodikosz (i. e. V–IV. sz.) szofista filozófus, neki tulajdonítják a HÉRAKLÉSZ VÁLASZ-ÚTON című morálfilozófiai szöveget, amely Xenophón révén őrződött meg (EMLÉKEIM SZÓKRATÉSRŐL II. 1.), és amelyre gazdagon építettek a reneszánsztól a humanista tradíció írói és festői. A korai brit esztétikai diskurzus szerzői közül például Lord Shaftesbury rendelt egy Herkulesképet a Luca Giordano-tanítvány Paolo de Matteistól 1712-ben, valamint szentelt egy külön értekezést a Herkules döntéshelyzeteiről készült képi megjelenítéseknek.

6. A föld fia (lat.).

7. Dr. Johnson fentebb hivatkozott szótárában a következő meghatározás áll a „*becoming*” szócikkben: „*Mindaz, mi elegáns illendőségével gyönyörködtet; bájos*.” A belőle képzett „*becomingness*” meghatározása pedig a következő: „*Elegáns megfelelés, illendőség*.”

8. Vergilius: AENEIS, IV. ének, 177. sor. (Lakatos István fordításában: „*Úgy, hogy jóllehet itt lenn jár, felhőkben az arca*.”)

9. A két (pontatlanul idézett) sor Alexander Pope ODE FOR MUSIC ON ST. CECILIA'S DAY (1713) című verséből való. „*Hosszabb hangokon és lassan / Szólnak a mély, magasztos, ünnepélyes orgonák*.”